

**ХЎЖАЛИК БЕЛГИЛАРИГА БОҒЛИҚ ХОЛДА БУҒДОЙ
НАМУНАЛАРИНИНГ АМАЛИЙ АҲАМИЯТИ**

*доцент З.Д.Холмуродова, ассистент Г.Н.Утаева
Қарши мухандислик – иқтисодиёт институти*

Аннотация: Бошоқли дон экинларининг янги навлари учун бошланғич манбалар яратишда жахон коллекция намуналари муҳим аҳамият касб этади. Чунки турли гинотипларга мансуб нав намуналар ўзида табиатнинг ноқулай омилларга, касалликлар ва зараркунандаларга чидамлилиқ хусусиятларини намоён қилади.

Таянч сўзлар: интенсив, зараркунанда, селекция, гаремсел, эртапишар, нонбоп, қурғоқчилик, стресс, намуна, манба, гинотип

Республикамизни турли минтақаларининг тупроқ-иқлим шароитларига мос бўлган, эртапишар, иссиқликка, гармселга, касалликларга ва ётиб қолишга чидамли, суғориладиган майдонларда ҳосилдорлиги 70-100 ц/га, шу билан бирга дон сифати, нонбоплиқ хусусиятлари юқори бўлган интенсив типдаги кузги буғдой навларини яратиш, бугунги кунда селекционер олимлар олдидаги энг асосий йўналишлардан бири ҳисобланади.

Ўсув даври давомийлиги қулай об-ҳаво шароитларида ўсимликларнинг маҳсулдорлик кўрсаткичларига ижобий таъсир кўрсатиши барчага маълумдир. Юмшоқ буғдой ўсимлигининг ўсув даври давомийлиги нафақат ҳосилдорликни белгилайди, балки ўсимликнинг қурғоқчиликка, касалликларга ва ташқи муҳитнинг стресс омилларига чидамлилигини намоён қилади.

Кўпчилик олимларнинг маълумотларига кўра эртапишар навларни аниқлашда “униб чиқиш-бошоқлаш” даври муҳим кўрсаткич ҳисобланади. Баъзи олимларнинг фикрича, буғдой ўсимлигининг эртапишар навлар асосан бошоқлаш фазасига қараб белгиланади.

Буғдойнинг униб чиқиш фазаси ҳосил учун муҳим аҳамиятга эга, чунки худди шу фазада муртак илдизча фаолияти сусайиб, асосий илдиз тизими шаклланади. Умуман биологик жиҳатдан тезпишар бўлган буғдой навлари республикамизнинг турли тупроқ-иқлим шароитларида деҳқончиликни интенсивлаштиришга имконият яратади.

Тажриба йилида ўрганилган юмшоқ буғдой нав намуналарининг “униб чиқиш-бошоқлаш” даври ўртача суткалик ҳароратга боғлиқ ҳолда муайян бир

уйғунликда ўзгариб турди (1-жадвал).

Буғдойнинг вегетация, даври ҳосилдорлиги, дон вазни, натурасининг нав бўйича ўзгариши 1-жадвал

№	Нав номи	Бошоқ-лашгача бўлган кун	Вегетация даври, кун	Ҳосилдорлик ц/га	1000 дон дон вазни, гр	Дон натураси, гр/л
1	Яксарт	164	204	72,2	37,3	799
2	Ҳазрати Башир	160	203	76,7	36,2	823
3	Андижон-1	158	202	73,4	36,5	791
4	Крошка	167	202	73,6	40,0	822
5	Чиллаки	170	202	74,5	36,9	801

Тадқиқотлар натижасига кўра, андоза Яксарт навининг “униб чиқиш-бошоқлаш” даври 164 кунни ва Ҳ.Башир навининг “униб чиқиш-бошоқлаш” даври 160 кун бўлганлиги аниқланди. Тажриба натижасига кўра, андозага нисбатан танлаб олинган намуналар орасида 1 таси энг қисқа “униб чиқиш-бошоқлаш” даври Андижон-1 намунасида 158 кунга тенг бўлди.

Юмшоқ буғдой донининг тўлишиш даврида ёнгарчиликнинг кўп бўлиши дон тўлишиш даврининг узайишига сабаб бўлади. Дон тўлишиш даври учун мақбул ҳарорат 20⁰С ҳисобланади.

Тажрибаларимизда андоза Яксарт навида вегетация даври 204 кун ва иккинчи андоза Ҳ.Башир навида 203 кун бўлганлиги аниқланди (1-жадвал). Назоратга нисбатан энг қисқа вегетация даври Андижон-1, Крошка, Чиллаки намуналарида 202 кун бўлганлиги кузатилди. Бу намуналар селекция жараёнларида қўлланилиб, эртапишар ва юқори ҳосилли навлар яратишда қимматли хўжалик белги ва хусусиятларига эга манба сифатида фойдаланилиши мумкин.

Буғдой ўсимлигининг қурғоқчиликка чидамлилигини далада баҳолашда ўсимликнинг қуйи баргларининг қуриб қолиши, баргларнинг ҳолати, бошоғининг учини қуриб қолиши юқори қисмларидаги бўғимлар узунлиги ва ўсимликнинг умумий ҳолати ҳамда 1000 дон дон вазни ҳам ҳисобга олинади.

Буғдой донининг йириклиги ўсиш даврининг давомийлиги хусусан, бошоқлаш пишиб етилиш даврига боғлиқ бўлиши илмий тарзда аниқланган. Тажриба натижаларида юмшоқ буғдой донининг йириклиги, яъни, 1000 дон дон вазнининг 40 граммдан ошиши бу унинг қурғоқчиликка чидамлилигини

билдиради.

Суғориладиган ерларда кузги юмшоқ буғдой ўсимлиги донининг 1000 дон дон вазни 39-44 грамм бўлиши мақсадга мувофиқ бўлади. Бунда асосан 1000 дон дон вазнининг андозага нисбатан юқорилиги асосий омил бўлади. Тадқиқот натижаларига кўра, андоза Яксарт навида 1000 дон дон вазни 37,3гр ҳосилдорлик эса 72,2 ц/га ва Ҳ.Бешир навида 1000 дон дон вазни 36,2 гр ҳосилдорлик эса 76,7 ц/га бўлди .

1000 дон дон вазни ҳамда ҳосилдорлик кўрсаткичлари бўйича танлаб олинган нав Андижон-1 намунасида 36,5 гр ҳосилдорлиги 73,4 ц/га, Крошка намунасида 40,0 гр, ҳосилдорлик 73,6 ц/га, Чиллаки намунасида 36,9 гр, ҳосилдорлик 74,5 ц/га, бўлиб, андоза навларга нисбатан юқори кўрсаткичга эга бўлди.

Хулоса ўрнида такидлаш жоизки, олиб борилган тадқиқотлар натижасига кўра, қимматли хусусиятлари андоза навлардан юқори бўлган 5 та нав намуналар танлаб олинди. Шунингдек, нав Чиллаки намунаси эртапишар, Андижон-1, Чиллаки намуналарининг дон вазни ва дон натураси юқори ҳамда Андижон-1 ва Крошка намуналари барча кўрсаткичлари бўйича танлаб олиниб, селекция жараёнининг кейинги босқичларида донор сифатида қўллаш учун тавсия қилинди.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Орипов Р.Халилов Н.Ўсимликшунослик.Тошкент: 2007й.
- 2.Халилов.Н Бобомирзаев П.Х. Буғдой. Самарқанд, 2011й.
- 3.Лавронов Г.А.Ўзбекистон буғдойлари- Тошкент 1974й.
- 4.Турдиев М., Азизов Б. Кузги буғдой ҳосилдорлиги алмашлаб экиш тизими ва маъдан ўғитларга боғлиқлиги.//ж. “Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги”. 1998, № 3